

1948 – שנת ההפתעות

משה שרת, דְּבָר דְּבוּר: דברים שבעל־פה בזירות פנים וחוץ, א: 1948, בעריכת יעקב שרת ורנה שרת, תל־אביב: העמותה למורשת משה שרת, 2013, עמ' 669

שנת 1948 הייתה שנת השיא בקריירה הפוליטית של משה שרת. הוא עתיד היה להיבחר לראש ממשלה רק בראשית 1954, אך כבר במרוצת 1948 הפגין בזירה הבין־לאומית ובזירה הפנימית את מלוא כישוריו הפוליטיים והאינטלקטואליים, ובזכותם קנה לו מקום בכיר בפנתאון ההנהגה הציונית במעבר מיישוב למדינה. הספר 'דְּבָר דְּבוּר' נערך על ידי יעקב שרת ורנה שרת, והם ליווהו בשלל הארות מועילות. מובאים בו דבריו של שרת בפורומים פתוחים וסגורים בתקופה המשתרעת מ־11 במאי 1948 עד שלהי אותה שנה. זהו נדבך ראשון בקורפוס רב כרכים העתיד להביא את מכלול דבריו עד ימי הדחתו מתפקיד שר החוץ ביוני 1956. בד בבד זהו חלק מפרויקט רחב יריעה המיועד להציג על מדף הספרים בצורה נגישה לקוראים המשכילים ולמחקר האקדמי כאחד את מגוון השקפותיו של שרת לכל אורך שנות פעילותו הציבורית. במישור אחר, מעט מרוחק יותר מן האיש ומדורו, אצור בפרויקט חשיפת דעותיו של שרת הייעוד לסגל את בני זמננו לחיוניות ההתבוננות המורכבת בחיים הפוליטיים, ובכללה מידת ההתעמקות הנתבעת מן הקפץ ליטול חלק פעיל בעיצובם.

1 להערכתנו כיוון פורה שראוי ללכת בו משורטט בקווים ראשוניים אצל י' נמרוד, ברירת השלום ודרך המלחמה: התהוות דפוסים של יחסי ישראל-ערב, 1947-1950, גבעת־חביבה תשס"א, עמ' 161-178.

הספר נפתח בדרמת ההכרעה על הקמת מדינת ישראל ב־12 במאי. פערי הדעות באשר לפענוח עמדת שרת ערב הקמת המדינה, פערים שנחשפים מעת לעת בשיח הציבורי, נגלים אפילו בקרב הנוטים לו חסד. בדברי ההקדמה לספר גורס ההיסטוריון יגאל עילם, על סמך קריאה צמודה בפרוטוקולים, כי שרת לא דגל ב'הקמת "מדינה" אלא ב'הקמת ממשלה', ותולה זאת באופיו ובמזגו כ'איש התכסיס המדיני' המתחשב באילוצים בין־לאומיים, בעוד שיעקב שרת טוען שהוא צידד ב'הכרזת המדינה' (עמ' xi; עמ' 12, הערה 26; עמ' 40, הערה 52). בהיעדר חומרים ראשוניים שישפכו אור נוסף על שהתרחש באותם הימים, נדמה שהבנת עמדת שרת בנושא לאשורה, ואולי לאו דווקא בהתאם לפרמטרים שנוכרו לעיל, עדיין ממתנינה לשעתה.¹ מה שברור הוא שב־13 במאי אימץ שרת עמדה נחרצת בסוגיית הקמת המדינה. העורכים עשו מאמץ כן להביא כהלכתם

גמורה. אני רוצה להודות ולהתודות, שלפני צאתי מאמריקה שמעתי סברה כי הדבר הזה ייתכן, אבל לא נתתי אמון בזה. אולי הייתי מקטני האמונה באפשרות זו. שרת הבהיר ש'גם משום כך היה וייצמן בדעה שאסור לדחות את הכרות העצמאות' (עמ' 54). הקוראים עשויים להיוותר תמהים אם מי שהיה 'קטן אמונה' בעניין האחד – ההכרה, לא היה 'קטן אמונה' גם בעניין האחר – ההכרה, אך זאת רק אם הם מאמצים את הפרמטרים לכיאר גישת שרת ב־12 במאי ברוח המתכונת שהציעו עילם, יעקב שרת וחוקרים אחרים.

מכאן ועד סופו של הספר עומדת במרכז פרשת התיווך המדיני של שליח האו"ם הרוזן פולקה ברנדוט. ההתדיינות הסבוכה עמו – ולאחר הירצחו עם תכניתו – העניקה לשרת מעמד יוצא דופן בגלריית ההנהגה של ישראל בראשית ימיה. סגולותיו הייחודיות של שרת כאדם הבקי לפני ולפנים בממשק הדיפלומטי־פוליטי־ביטחוני, בזכות הניסיון שצבר בשנות כהונתו כמנהל המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית מאמצע שנות השלושים, וכישרונו להקשיב לרזי הרזים של דקויות המשא ומתן הפוליטי באו לידי ביטוי במלוא עוזם בחודשים יוני-דצמבר 1948. הם היו חוליה רבת ערך בסלילת דרכה של המדינה הצעירה במבוך המדיני שאליו נקלעה, ושחומרתו השתוותה לא אחת לסבך הצבאי המעיק. בהקשר הנדון נחוץ להזכיר שכדרכם של כתבים בסוגת 'אלה דברי' אישיות מסוימת, רבת מעלה ככל שתהא, התמקדות יתרה בהבלטת עמדותיה בהכרה גורמת להחמצת מרכיבים בסוגיות ההיסטוריות הנדונות ולמתן תהודה

ובמלואם את דבריו במסיבת עיתונאים שקיים או בתל־אביב, וזאת על פי מה שפורסם בעיתונים 'דבר', 'הארץ' ו'גרולדס פוסט' (עמ' 43-46). אולם למגינת הלב הציטוטים שהובאו בעיתונים הללו הם עוד עדות פרוזאית המלמדת עד כמה אסור לסמוך על עיתונאים שיעשו את מלאכתם נאמנה בהצגת מה שאמר הפוליטיקאי, ולו ברמת הדיווח הבסיסי ביותר. על פי הדיווח שהופיע בעיתונים 'הבקר' (שאף שיבץ זאת ככותרת הראשית) ו'ניו־יורק טיימס' אמר שרת במסיבת העיתונאים כי המדינה היהודית תקום 'עתה – או לעולם לא!'.²

בין ששמע שרת את הדברים הללו בנוסח זה בדיוק מחיים ויצמן בניו־יורק – כגרסת רעייתו ורה בדיעבד³ – ערב טיסתו המתוכננת ארצה ב־8 במאי, ובין שהם היו פרי הבחנתו, ברור שהתקופה הנפרסת בספר שלפנינו זימנה לשרת שורת הפתעות רבות משמעות. ה'מרות' מביניהן לפי תיאורו היו אפסות הסיוע שהעניק האו"ם להקמת המדינה 'ורישעות הממשלה הבריטית'. אתרכו כאן בחלק מההפתעות שהגדיר שרת 'מרנינות' (עמ' 155). במרכז מפא"י ציין שרת ב־11 במאי – לדעת העורכים⁴ – כי 'אחת ההפתעות הכבירות' שאליהן נחשף, ושברבות הימים אפשר לאשש בוודאות את תקפותה, היא 'הזמן העצום שהארגון העולמי הגדול הזה [האו"ם] הקדיש עד עכשיו – וכנראה כוחו איתו להוסיף ולהקדיש – לעניין הזה של ארץ ישראל' (עמ' 2). הפתעה אחרת, שאולי קשורה במידת מה לעמדתו הנזכרת בסוגיית הקמת המדינה, הייתה קביעתו בישיבה הראשונה של ממשלת ישראל הזמנית ב־16 במאי, שהכרתה של ארצות־הברית דה פקטו 'באה לכולנו כאפתעה

2 'שרתוק: "עתה – או לעולם לא!"; הבקר, 14 במאי 1948; 'The New' to set up State on Schedule, *York Times*, 14 May 1948

3 ו' וייצמן, חיי עם וייצמן, תל־אביב תשכ"ח, עמ' 207.

4 השאלה מתי דיבר שרת בפני מרכז מפא"י, ב־11 במאי או ב־12 במאי, שנויה במחלוקת היסטוריוגרפית,

ופתרונה עשוי להשפיע על האופן שבו נכון לפרש את התנהלותו בישיבת מנהלת העם ובתהליך הבירור שהתקיים במפא"י על תוכני קבלת ההחלטה להכריז על הקמת מדינת ישראל. ראו: מ' חזן, 'חיים וייצמן וההחלטה על הקמת מדינת ישראל', ציון, פא (תשע"ו), עמ' 215-247.

כלשונו, תלויים בזיקתה של ישראל למערב בכלל ולארצות־הברית בפרט (עמ' 172).

שרת, שנעדר מן הארץ שלושה־עשר חודשים – מאפריל 1947 עד מאי 1948, למעט ימים אחדים בדצמבר 1947 – סיפר בדיעבד כי 'המהפכה העיקרית וההוממת' ביותר שמצא עם שובו הייתה שהוקם צבא ביישוב. עברו לא היה כלל ספק מי חולל את 'המהפכה' – דוד בן־גוריון (עמ' 225). בהמשך ישיר לקביעה זו נדמה שהמצא המרעיש ביותר בקובץ שלפנינו הוא העובדה ששרת הוא שהכתיר בפועל את בן־גוריון ל'אב המייסד' של מדינת ישראל. בנאמו במועצת מפא"י ב־18 ביוני, על רקע הביקורת שהפיצו ראשי מפ"ם ובכירים בפלמ"ח על תפקוד בן־גוריון כשר ביטחון ועל האופן שבו ניהל את המלחמה, אמר שרת כי מתנגדי היהודים לא הביאו בחשבון הרבה דברים. הוא מנה את עוז הרוח היהודי וגבורת הנוער, את ההיערכות להצטיידות בנשק ואת נחישות היהודים להקים מדינה, 'ועוד דבר מה לא הביאו בחשבון [...] את דוד בן־גוריון, את דוד בן־גוריון האיש, החוזה, החותר, המעז, המפעיל. ואת דוד בן־גוריון הסמל, המקפל בתוך אישיותו, בתוך פרשת חיו, את עלילת הגבורה של דוד החלוצים והלוחמים בארץ' (עמ' 159). מחיאות כפיים סוערות, כך נכתב בפרוטוקול, נשמעו לנוכח דברי שרת, אך חשובה מכך העובדה שדיבור מסוג זה, שהשתגר מאז בפוליטיקה הישראלית, נפקד כליל מן השיח הציבורי המקובל במפא"י ובתנועת העבודה מראשית ימיה ועד אותו מעמד מכונן. בן־גוריון לא נזקק לגושפנקה למעמדו דיוקא משרת, אבל עובדה היסטורית היא ששרת קיבל עליו את המשימה להכתיר את בן־גוריון 'האיש והסמל' כמי שמגלם כמו גופו ואישיותו את דור מגשימי הציונות ומייסדי המדינה כולו. ראשוניותו של המעמד הזה בקורות החיים הפוליטיים

רבה מדי לעתים לדעות ה'גיבור', המובאות כשהן מנוטרלות מן האינטראקציה של הבעתן לצד השקפות שותפים ובני פלוגתא. בספר שלפנינו עשו העורכים מאמץ רב מן המקובל בסוגה הזאת להביא לפרקים גם קולות של אישים אחרים, ועל כך יבורכו. סגנון התבטאותו הארכני של שרתוק והצורך לחזור על עמדותיו בגוני דגש וניסוח בפורומים שונים שהתוועדו בסמיכות זמנים, גורמים לפעמים לתהייה נוגה על מה שחשבו עליו שומעיו כאשר הבהיר להם, למשל בהקשר של תכנית ברנדוט הראשונה, כי 'איננו יכולים ללכת לקראת דבר זה בפנים שוחקות. מוכרחים אנו לקבל זאת בפנים רועמות', ועם זאת 'צריך להימנע מקביעת מסמרים דוקרים' (עמ' 116).

בעיניו של שרת הדבר המפתיע ביותר שהתרחש בשנת 1948 היה 'התרוקנות היישוב הערבי. בתולדותיה של ארץ ישראל זה יותר מפתיע מאשר הקמת המדינה העברית'. לשיטתו 'היה זה אחד מאותם שינויים מהפכניים שאחריהם אין ההיסטוריה חוזרת לקדמותה'. למען הסר ספק, הוא קבע כבר באמצע יוני 1948 כי מדיניותה של ישראל היא ש'הם [הפלסטינים] אינם חוזרים' (עמ' 141-142), כלומר על ההנהגה הישראלית לדאוג שההיסטוריה לא תחזור לקדמותה. זו הייתה מכאן ואילך גישתו העקרונית, שלעתים ריכך אותה רק לצורכי נקיטת נוסח דיפלומטי יותר ובמגמה שישאל תצטייר כפתוחה להתדיינות במגוון נושאים שניצבו על סדר היום המדיני.

מנקודת מבט בין־לאומית הכתיר שרת את תמיכת ברית־המועצות בציונות ובמדינת ישראל כך: 'התמורה המהפכנית ביותר שחלה במעמד המדיני [...] של העם היהודי בעולם מאז הצהרת בלפור'. על אף תמיכתה מעוררת ההשתאות של ברית־המועצות בישראל בפורומים שונים של האו"ם לאורך שנת 1948, גרס שרת כי ככלות הכול קיומה של המדינה וגאולת העם היהודי,

שהלך והתקדם מסע הכיבושים של צה"ל בהמשך המלחמה.

לאורך שנות פעילותו המדינית החליף שרת אין ספור קיתונות של רותחין עם חברי התנועה הרוויזיוניסטית. נדמה שהתבטאויותיו הנכוחות כלפיהם בשנת 1948 מסכמות היטב את השקפתו הפוליטית ואת דגשיה באותה שנה. שרת דחה על הסף את הבחירה להציג את המחלוקת על 'אלטלנה' כאילו מדובר פה בשתי כנופיות שנפל לידם מחסן של נשק ולא התפשרו על חלוקתו. לדידו השאלה העקרונית בהקשר הנדון הייתה אם השיקולים באשר להבאת הנשק בניגוד לכללי ההפוגה נעשו 'מתוך שמירה על מדינת ישראל' או 'מתוך חתירה תחת קיומה של מדינת ישראל' (עמ' 187). בלהט הפולמוס הטיח בדיוני מועצת המדינה הזמנית בשלהי יולי:

כשאני שומע עכשיו שאנחנו [תנועת העבודה] אמרנו 'מדינה', אבל למדנו את זאת, ובאיחור זמן, מהרוויזיוניסטים, הרי אני נזכר ואומר שיכול בן אדם לקום בחצות ליל ולומר לעצמו: 'הבוקר אור!', לשנן לעצמו בלי הרף 'הבוקר אור!' וכך במשך ארבע או שש שעות עד אשר יאור הבוקר, ואז יאמר: 'עוד לפני שש שעות אמרתי ש"הבוקר אור!"' (עמ' 349).

מנקודת מבטו של שרת עיקר העיקרים של חסדי שנת 1948 טמון היה בהבחנה הבאה, שהפיק אגב פולמוס 'אלטלנה': 'שנים רבות נשאנו על שפתינו את מילות הקסם "מדינה יהודית". ותמיד היה הדגש החזק נתון במילה השנייה – יהודית. אך משקמה המדינה היהודית עלינו להעתיק את הדגש למילה הראשונה, והיא "מדינה" (עמ' 194).

הישראליים משקפת את הברית הקואליציונית ההדוקה ששררה בין שני האישים לאורך שנת 1948.⁵

לאור זאת נראית כמיותרת בחירת העורכים לייחד נספח מיוחד להבאת מה שנכתב על החלטת הממשלה ב-26 בספטמבר שלא לפתוח בקרב לכיבוש חלקים מן הגדה המערבית, ובכללם אולי גם ירושלים העתיקה, החלטה שכונתה ברבות השנים בפי בן-גוריון 'בכייה לדורות'. החומרים ההיסטוריוגרפיים בנושא שנכללו בכרך הם סלקטיוויים ואין בהם להוסיף על הידוע מכבר (עמ' 619-643). העימות שהתחולל באותו מועד בין בן-גוריון לשרת ראוי שיידון לגופו, על אף הפולקלור הפופולרי שנקשר בו בדיעבד, וכמובן במסגרת מחקרית אחרת. אין להסיק מכאן שבחומרים המצויים בגוף הספר אין מקורות העשויים לרמוז על הדרך הנאותה לבחינת הנושא. למשל הדעה שהביע שרת במרכז מפא"י בעקבות 'קרבות עשרת הימים' ש'איננו יודע אם יש להצטער שלא' נכבשה העיר העתיקה (עמ' 302) ועמדתו בישיבת הממשלה ב-1 באוגוסט שאף אם יש 'תקווה לכבוש את לטרון או לנקות את הגליל [...] נקודת הכובד היא בנגב' (עמ' 357). כאשר בחר שרת לחלוק עם עמיתו בממשלה בחודש יוני 'דברים שלא צריך הלב להגיד לפה', הוא סבר שבכררה בין הגליל לנגב נכון יהיה להסתפק בנגב הצפוני ולוותר בלית בררה על 'אגפים [קרי דרום הנגב בואכה אילת], ובלבד שהגוש יהיה גוש יהודי רצוף ומאוכלס על ידי היהודים כהלכה' (עמ' 142). מובן שמשנתו זו השתנתה בהדרגה, ככל

26 במרס 1954; 4 באפריל 1954; 8 באפריל 1954, אב"ג, חטיבת התכתבויות.

5 הבחירה במונח קואליציה לתיאור הברית הפוליטית בין השניים באותם הימים מבוססת על הגדרה זו ממש שנקטו בן-גוריון ושרת. ראו חילופי מכתבים ביניהם,